

Szeretet és gyűlölet, undor és gőg

ÉRZELEMFILOZÓFIA A REALISTA FENOMENOLÓGIÁBAN

KOLNAI AURÉL ÉS MAX SCHELER ÍRÁSAI

Szerk. Boros Gábor. Ford. Mesterházi Miklós. ELTE BTK, Bp., é. n. [2014], 176 old., á. n.

„Amikor bemutattak neki, elismerő, sőt inkább bizonytalan, megütközött szavakkal fogadott: »Maga aztán egy érdekes témát választott« – mármint az undort.» Ezzel a rövid anekdotával jellemezte az 1900-ban Budapesten született és 1926-ban Bécsben doktorált Kolnai Aurél első, 1928-as találkozását Edmund Husserlrel, a két világháború közti német filozófia legjelentősebb irányzatának, a fenomenológiának akkor közel hetvenéves élő klasszikusával. (Karl Schuhmann: *Husserl-Chronik. Denk- und Lebensweg Edmund Husserls* [Husserliana Dokumente 1]. Martinus Nijhoff, Hága, 1977. 332. old.; ugyanez az anekdota Kolnainál is szerepel: Aurel Kolnai: *Political memoirs*. Ed. Francesca Murphy. Lexington Books, Lanham, 1999. 137. old.; magyarul: Kolnai Aurél: *Politikai emlékiratok*. Ford. Balázs Zoltán és Palotai Borbála. Európa, Bp., 2005. 312. old.)

Mint minden hasonló történetben, Kolnai visszaemlékezésében is elválaszthatatlanul fonódnak össze a történeti valóság felidézésének és a filozófiai önmeghatározás igényének mozzanatai. Az „öreg titkos tanácsos úr” (Kolnai, uo.) megdöbbenése, mondhatni, évtizedekkel korábban kezdődött, és folyamatos kísérője volt a fenomenológiai filozófia történetének. Heidegger beszámolója szerint Husserl „megütközést keltőnek” találta a *Lét és időt* is (Martin Heidegger – Karl Jaspers: *Briefwechsel 1920–1963*. Hrsg. Walter Biemel – Hans Saner. Klostermann–Piper, Frankfurt–Zürich, 1990. 64. old.), de a fenomenológiai mozgalom ezen híres szakadási pontját meg-

előzően, tulajdonképpen már egy kezdeti szakadésként hasonló megütközéssel találkozunk az első tanítványok megjelenésekor is: „Amikor az első »müncheniek« Göttingenbe mentek Husserlhez, és megismerték előadásait, szemináriumait, valami fontos dolog derült ki: már eleve husserliánusként érkeztek oda, Münchenben iskolázott husserliánusként. S gyakran meglehetősen megdöbbenetek, hogy ott egy olyan Husserl találtak, aki a Münchenben tanulmányozottól fontos pontokban jelentősen eltért.” (Theodor Conrad: *Ein Zeitzeuge über die Anfänge der phänomenologischen Bewegung: Theodor Conrads Bericht aus dem Jahre 1954. Husserl Studies*, 9 [1992], 2. szám, 82. old.) A fenomenológia története ezek szerint „megdöbbenések”, értelemeltolódások története, ami az irányzat egyik francia képviselőjét, aki szintén csak fenntartásokkal sorolható a mozgalomhoz, arra készítette, hogy a fenomenológiában „a Husserlből kiinduló eretnkségek” történetét lássa (Paul Ricoeur: *A Pécole de la phénoménologie*. Vrin, Paris, 1986. 9. old.). Kolnai Aurél tehát, legalábbis ami a személyes bemutatkozásának hatását illeti, rendkívül ígéretesen kezdett a két háború közti német filozófiai élet centrumában, s teljesen jogos a magyar olvasó igénye, hogy többet tudjon meg a folytatásról: az egyetemes filozófiatörténethez való magyar hozzájárulás ezen „szinte máig ismeretlenségben maradt” (13. old.) fejezetéről.

Több korábbi kezdeményezés után, melyek közül kiemelendő a már említett *Politikai emlékiratok* és a Balázs Zoltán szerkesztette *Kolnai Aurél-kötet* (Új Mandátum, Bp., 2003.), továbbá a *Világosság* Kiss Endre szerkesztette Kolnai-száma (1997. 5–6. szám), erre az igényre válaszol a jelen kötet, amely nemcsak az eredetileg németül megjelent írásokat teszi fordításban hozzáférhetővé a magyar olvasóközönségnek, hanem a fordításokat bevezető két kitűnő tanulmánnyal és egy Scheler-szöveggel (*Ordo amoris*, 144–176. old.) azt is lehetővé teszi, hogy általánosan is reflektáljunk a magyar hozzájárulásra a filozófia egyetemes történetéhez. Kolnait ugyanis elsősorban fenomenológusként, a

fenomenológiai mozgalom szempontjából, nem pedig (konzervatív) politikai gondolkodóként állítja elének.

A liberális zsidó családba született Kolnai 1920-ban hagyta el Magyarországot, 1926-ban, filozófiai doktorátusának megszerzése idején konvertált a katolicizmusra, 1937-ben Ausztria elhagyására kényszerült, majd Angliában, Franciaországban és Svájcban töltött átmeneti évek után 1940-ben New Yorkban telepedett le. 1945-től egy québeci katolikus egyetemen tanított, végül élete utolsó, mintegy másfél évtizedét ismét Angliában töltötte. Bécsben demokratikus katolicizmusa, Québecben pedig a tomizmussal szembeni álláspontja miatt bizonyult időszerűtlenné. Hányattatásainak stációiban csak a biztos egyetemi pozíció hiánya jelentett állandóságot. Egy ilyen sors éppen annyira igényli, mint amennyire megnehezíti a filozófiai reflexiót.

Bacsó Béla gondolatgazdag és rendkívül érzékeny írása (*Kirekesztés, száműzetés, továbbélés – Kolnai Aurél-ről*) Kolnai Aurél elméleti és biográfiai helyét meghatározva, az idegenség dialektikájának elemzését a fenomenológiai filozófiának az „etikai-szociális szempontot” (13. old.) érvényesítő ágához kapcsolja. Bacsó a jelen kiadói vállalkozás határait is reflektál: „A szövegek talán majd »hazatérnek«, a kiátkozott ember élete egyszer és mindenkorra távolba vesző marad.” (18. old.) Kolnai törekeny társadalmi pozícióját egyébként jól mutatja, hogy a Husserl felkereső ausztrál professzor, William Ralph Boyce-Gibson naplójában az ekkor valójában már két éve doktorált és az 1920-as évek elejétől kezdve német nyelvű pszichoanalitikus és szociológiai tanulmányok sorát megjelentető Kolnai ekként bukkan fel: „Még [Husserlnél] teáztunk, amikor egy *diák* hírt hozott Scheler haláláról.” (William Ralph Boyce Gibson: *From Husserl to Heidegger: Excerpts from a 1928 Freiburg Diary. Journal of the British Society for Phenomenology*, 2 [1971], 65. old.; kiemelés tőlem. Az azonosításhoz vö. Schuhmann: *Husserl-Chronik*, 334. old., ill. Kolnai: *Politikai emlékiratok*, 312. old.)

Bacsó Béla megpróbálja feltárni a Kolnai és Husserl közti hatásösszefüggés konkrét elemeit Husserlnek az

1925. év nyári szemeszterében *A fenomenológiai pszichológia* címmel meghirdetett egyetemi előadásai alapján. Maga is jelzi e vállalkozás bizonytalanságát, hiszen nagyon nehezen állapítható meg, hallgatta-e Kolnai ezeket az előadásokat. A felvetést izgalmasnak tartom, magam is megpróbáltam utánajárni. Azt nem tudtam megerősíteni, hogy Kolnai az 1926 nyarán szerzett filozófiai doktorátusát megelőzően tanulmányokat folytatott volna Freiburgban (ilyesmit nem említ 1926-ból származó rövid, kiadatlan önéletrajzában). A recenzióm elején idézett visszaemlékezés viszont arra enged következtetni, hogy csak három évvel később, 1928-ban hallgatta Husserl előadásait, mégpedig Diltheyről. Egyébként ott találkozhatott William Kneale-lel és (a nevét ekkor még nem a zsidó identitását kifejező formában író) Emmanuel Levinasszal. Mindez összevág Kolnai későbbi politikai visszaemlékezésének tanúságával: „Az, hogy Husserl elfogadta az esszém, arra bátorított, hogy 1928-ban a nyári szemesztert Freiburgban töltssem. Véletlenül ez volt Husserl utolsó egyetemi fél éve is. A fenomenológiai kör [...] azonban valamennyire kiábrándított engem, s ennek megfelelően magamról is elég rossz benyomást alakítottam ki bennük.” (*Politikai emlékiratok*, 309. old.). A feladat tétje nem pusztán Kolnait és kortársait érinti – a Kolnai által hallgatott előadások témáját és a jelzett laterális kapcsolatok lehetőségét, például mint a Bacsó által felvetett rendkívül érdekes lehetőséget Kolnai és Mannheim Károly 1930-as évekbeli kapcsolatát illetően –, hanem azt is jól mutatja, mennyi ígéretes és érdekes alapkutatót tartogat még a magyar filozófia története, sőt talán egy általánosabb megjegyzés megtételére is lehetőséget ad, amelyre hamarosan visszatérek.

A szerkesztő Boros Gábor tanulmánya a beválogatott Kolnai-szövegek összefoglalásán túl egyben bepillantást enged egy szisztematikus megfontolásokat felmutató, jelentős filozófiatörténeti életmű szerzőjének gondolati műhelyébe is. Boros számára a gondolati fullánkot Kolnai „metafizikailag-vallásilag adottnak s rögzítettnek tekintett” (20. old.) értéktáblája jelenti; Kolnai erre az

értéktáblára támaszkodott, ami által kapcsolódhatott a realista fenomenológiához, hiszen annak célja az volt, hogy „bevonják elemzéseikbe a tudatra vissza nem vezethető »reáliákat«, és pedig a tudattól független tárgyiaságokat vizsgáló elemzések formájában” (21. old.). Írása Boros szerint „a reálfenomenológiai eljárásmodot fenyegető egyik veszélyt” is példázta (27. old.), nevezetesen a realista fenomenológiától idegen módszertanok problematikus összeilleszthetőségét. (Kolnai esetében ez a biologizáló szociálfenomenológia és a pszichoanalízis bevonására vonatkozik.) Boros már tanulmánya címében is – *A realista érzelmfenomenológia esélyei és veszélyei Kolnai Aurél példáján* – jelzi, hogy ez az összefonódás végső soron az élet bonyolultságának megmutatkozása, ami meghússít bármiféle egységes magyarázati kísérletet – így Kolnaiét is, dacára elismerésre méltó deskriptív teljesítményének.

Boros itt a realista fenomenológiával kapcsolatosan egy nagyon jelentős dologra figyelmeztet. Ennek megvilágításához érdemes felidézniünk a fenomenológiai mozgalom imént jelzett „megütőzéseinek”, értelemeltolódásainak a mozgalomnak az első világháborút megelőző fénykorából származó, sokat idézett leírását: Husserlnek a századfordulón megjelent „*Logikai vizsgálódásai*” első sorban az általánosan ismert, hogy a kanti és neokantiánus jellegű kritikai idealizmusoktól történő radikális elfordulást jelentették meg. [...] Minden fiatal fenomenológus elkötelezett realista volt.” Azonban Edmund Husserl 1913-ban kiadott új könyvének „egyes megfogalmazásai egészen úgy hangzottak, mintha a fenomenológia mestere az idealizmushoz akarna visszatérni” (Edith Stein: *Aus dem Leben einer jüdischen Familie und weitere autobiographische Beiträge*. Hrsg. Maria Amata Neyer – Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz. Herder, Freiburg, 2002. 200. old.). Ebben az Edith Stein, a fiatal fenomenológusok közül talán mind sorsában – vallásos zsidó család szülője, nőként a rehabilitációban megakadályozott, katolikus apácaként Auschwitzban meggyilkolt –, mind filozófiájában legkülönlegesebb gondolkodó által papírra vetett visz-

számlékezésben nem is az az érdekes, hogy Husserl folyamatosan kibontakozó transzcendentálfilozófiájában a modern kutatás szerint nincs ilyen törés, hanem inkább az a *termékeny félreértés*, amely a fiatal tanítványi kört jellemezte. Ennek része volt a praktikus és axiológikus szféra, azon belül az emóciók, azaz az értékekre irányuló és sajáttestileg érzett aktusok fenomenológiájának kidolgozása (itt Alexander Pfänderre és a kötetben is szereplő Max Schelerre gondolhatunk). Kérdés, hogy a tanítványok Husserlrel szemben megfogalmazott sokrétű realizmusa mögött meghúzódik-e valamilyen filozófiailag konzisztens, egységes értelem (a nemleges vagy korlátozó értelmű válasz ebben az esetben nem hiányra, hanem inkább a háttérben meghúzódó másféle hatásokra, a klasszikus logikai és filozófiai pszichológiai hagyományra vagy a neoscholasztika sokrétű jelenlétére mutatna rá). Éppen ezt az érzékeny pontot érinti értelmezésem szerint Boros Gábor elgondolkodtató felvetése. Az érték- és cselekvésemélet husserli megfogalmazásai a realizmus kihívásaival nem szembesülnek, hiszen Husserlnek a teoretikus, axiológikus és praktikus észhasználat közötti analógiáknak megfelelően etikájában az „értéktábla realitásának” kérdésével nem kellett foglalkoznia – sem a háború előtti évek egyetemi előadásaiiban kifejtett ún. első etikájában (Edmund Husserl: *Vorlesungen über Ethik und Wertlehre 1908–1914*. Hrsg. Ullrich Melle. Kluwer, Dordrecht, 1988.), sem a későbbi, bővülő fenomenológiai módszertanának szempontjait viselő megfontolásokban (l. a *Kitekintés az akarat által alapított lehető legjobb élet etikájára* címen olvasható kommentált szemelvényt, in: *Az új Husserl. Szemelvények az életmű ismeretlen fejezeteiből*. Szerk., ford. Varga Péter András – Zuh Deodáth. L'Harmattan, Bp., 2011. 101–112. old.), hiszen a *Logikai vizsgálódások* feladata is a logika ismeretelméleti tisztázása, nem pedig az egyes, konkrét logikai objektumok azonosítása volt. Tanítványainak azonban, különösen azoknak, akik Kolnaihoz hasonlóan nyilvánvalóvá tették vallási-metafizikai elköteleződésüket, szembesülniük kell a Boros Gábor-i kérdéssel, ami végső

szoron nemcsak az élet megragadásának sikerességére, hanem a realista fenomenológia adott válfajának filozófiai konzisztenciájára is irányul.

Az olvasó minderről meggyőződhet Kolnai *Az undor (Der Ekel)* című írása alapján, ahol nemcsak ragyogóan határolja el az undort a rokon érzelmektől (melyek közül a félelem bizonyul a legközelebbinek), de sorra kerül a gyűlölet, a viszolygás, a visszataszítottság, sőt még a legyengült hányinger is. Am egyes fogalmak (pl. az állapotserűséggel szembeállított és fokozatokot megengedő intencionalitás), sőt egyáltalán, az a könnyedség, amellyel az undor szomatikus kivételését elemzi a sajáttestiség figyelembevételével, vagy az, hogy az undor viszonyát a szeretethez egy vállaltan metafizikai elemzés keretében határozza meg, a figyelmes olvasó szemében megkérdőjelezi Kolnai elhelyezését a fenomenológián belül (mintegy a fent jelzett biográfiai távolság filozófiai megfelelőjeként). Ezen módszertani idegentestek közül külön érdekes réteget alkotnak, ahogyan ezt Boros Gábor is felveti, az 1920-as évek elején a pszichoanalitikus mozgalomban aktív, azonban a freudi ortodoxiához alkalmazkodni nem tudó (vagy nem akaró) Kolnai hivatkozásai a pszichoanalízisre. Az undor, amelynek az ortodox értelmezésben csak a szociális norma betartását szolgáló prohibítv funkciója van, Kolnai elemzésében ambivalens: védekező reakció, és ebben rokon a félelemmel, ám azzal szemben tárgyában alámerülni igyekszik, szinte a megismerésére törekszik. Ez egyben annak is példája, hogyan lehet természetesen eklektikus módszertan.

A fordítás egyszerre gördülékeny és precíz, amit minden olvasó értékelni fog (különösen azok, akik maguk is vállalkoztak már hasonló gondolat-hagyományból származó szöveg fordítására). A fordítás ténye önmagában is említést érdemel, hiszen korántsem evidens már, hogy magyar fordítások készüljenek filozófiai szövegekből (egy 2011 novemberében *Nyelvek között* címmel rendezett konferencia fordítói kerekasztalán az a vélemény is elhangzott, hogy az idegennyelvűtudás terjedése szükségtelenné teszi a filozófiai

szakfordításokat). Pedig a filozófiai szakszövegek fordítással és helyi recepcióban megvalósuló újraelsajátítása lényegi jelentőségű, legalábbis a filozófia művelésének szövegközpontú irányzatai számára. Minden fordítás a szerző valamilyen értelemben vett jelentőségébe vetett meggyőződésen alapul, és Boros Kolnai „érzelmekről szóló írásait több szempontból is paradigmaticusnak” tekinti (19. old.). Vajon mi a helyzet azonban, ha mégsem azok? Elvégre Kolnai a realista fenomenológiába későn, több mint egy évtizeddel annak göttingeni virágkorát követően érkezett, sőt a fenti biográfiai utalások szerint talán nem is érkezett meg sikeresen, s az iménti módszertani diszkrpanciák fényében mintha soha nem is akart volna teljesen megérkezni. Mindezt korántsem azért vetem fel, hogy Borosnak a vizsgálódásai szempontjából jól megalapozott relevanciagyűjtést megkérdőjelezzem, hanem azért, mert Kolnaiban a magyar filozófia történetírása számára nyugtalanító kérdésfeltevés megtestesülését látom (s ebből a szempontból különösen tanulságos, ha nem politikai gondolkodóként – ahol érdemei elvitathatatlanok –, hanem inkább fenomenológusként tekintjük). Mit tegyünk, ha a magyar hozzájárulás a filozófia egyetemes történetéhez az adott kánonban esetleg csak másodlagos jelentőségű? A realista fenomenológia kutatását egyetemes szinten is a relevanciakérdés terheli: egyes feldolgozói (Barry Smith, Karl Schuhmann) abban, vagy az azt megelőző egyes szakaszokban (Robin D. Rollinger) a fenomenológia alternatív, antiidealista kánonját vélték megpillantani, és szembeállították a fenomenológia hagyományos leszármazástörténetével. A fenomenológus Kolnai esete éppen arra taníthat, hogy a magyarok hozzájárulása a filozófia egyetemes történetéhez akkor is érdekes és feldolgozandó, ha az egyetemes kánon, például a realista fenomenológia alakzata felől kései, származtatott jelentőségűnek tűnik. Más szóval: a magyar filozófia történetírásának egyik érdekes válfaja talán éppen az lehet, hogy feltárjuk és bemutatjuk a magyar filozófusok saját jogú helyét az egyetemes filozófiatörténet másodlagos szereplői között (mintegy összhangban az ún.

kisszerzők jelentőségének felértékelődésével a modern egyetemes filozófiatörténet-írásban, l. erről Boros Gábor: *Filozófia, történelem, történetek. Élet és irodalom*, 57 [2013], február 15. 13. old.). Vagyis ezek a magyar filozófusok anélkül lehetnek fontosak, sőt gondolkodásunk szempontjából akár paradigmaticus jelentőségűek, hogy harcba kellene szállnunk az egyetemes kánon átformálásáért.

Még egy gondolat erejéig érdemes talán elidőznünk a kötet lehetséges üzeneténél a filozófia hazai művelésének és történetírásának általános szempontjával kapcsolatban. Nem is olyan régen merült fel az igény a magyar filozófiatörténet kánonképző átfogó narratíváinak meghatározására (l. Demeter Tamás: *Hogyan lehet és hogyan érdemes magyar filozófiatörténetet írni? Szépirodalmi Figyelő*, 12 [2013], 3. szám, 33. skk. old. és az ott megjelent további írásokat, továbbá Neumer Katalin: *Magyar filozófia, osztrák filozófia, filozófia I. BUKSZ*, 25 [2013], ősz, 315. skk. old.). Kétségtelenül vulgárhegelianizmus lenne azt gondolni, hogy az efféle szintézisek ideje csak az összes alap kutatás elvégzésével beálló alkonnyal jönne el. Mégis mintha Kolnai írásainak ez a kommentált gyűjteménye az alap kutatás és szintézisalkotás feladatainak a magyar filozófia történetírásán belüli egyensúlyában még mindig az előbbi fontosságát jeleznék. Nem Kolnai az egyetlen, aki a német filozófiai élet egyik gyűjtőpontjában, Husserlnél tanult, de abban sem egyedülálló, hogy ennek körülményei és következményei még tisztázásra várnak.

Végezetül két kívánságnak szeretnék hangot adni: találjon utat ez a kötet – sőt általában véve a realista fenomenológia – az oktatásba, és olvassák, alakuljon ki körülötte jó értelemben vett szakmai dialógus. Boros maga jegyzi meg az előszóban, hogy a „keresztény teológiai réteg” a fenomenológiai „realisták gondolatvilágának általában is megkerülhetetlen eleme” (7. old.). Tekintve, hogy a realista fenomenológia művelőit mind hazánkban (itt mindenekelőtt Mezei Balázst kell megemlítenünk), mind pedig a nemzetközi szinten valóban egy ilyen gondolat tradíció felőli nyitottság jellemzi, ezt a kívánságot az

önös érdek is mondatja velünk, hiszen a fenomenológia hagyományosan központi tekintet szerzői és Kolnai, valamint realista fenomenológus társai között, illetve az értelmezés és továbbgondolás színterén Boros bekapcsolódásával olyan dialógusok körvonalazódnak a horizonton, amelyek révén még tovább gazdagodhatunk.

■ VARGA PÉTER ANDRÁS

E SZÁMUNK SZERZŐI

Agora Zsuzsanna – történész,
Pécsi Tudományegyetem, BTK, ISZOK

Bayer Judit – médiajogász,
Zsigmond Király Főiskola

Boka László – irodalomtörténész,
Országos Széchényi Könyvtár

Czétány György – doktorjelölt,
ELTE BTK Filozófiai Intézet

Terry Eagleton – irodalmár,
Lancaster University

Farkas Tamás – filozófus,
politológus, Magyar Fejlesztési Intézet

Forgács Éva – művészettörténész,
Art Center College of Design, Pasadena

Hadas Miklós – szociológus,
Budapesti Corvinus Egyetem

Willem Halffman – tudománykutató,
Radboud University, Nijmegen

Hévizi Ottó – filozófus,
MTA BTK Filozófiai Kutatóintézet és DE

Kiss Tibor Noé – író,
a Jelenkor tördelőszerkesztője, Pécs

Laki Mihály – közgazdász,
MTA KRTK

Miklósi Zoltán – filozófus,
Közép-Európai Egyetem

Németh Ákos – doktorandusz,
PTE BTK

P. Müller Péter – dráma-
és színháztörténész,

Pécsi Egyetem BTK

Pető Iván – történész, Budapest

Pintér Judit Nóra – pszichológus,
Szegedi Tudományegyetem BTK

Popovics Zoltán – esztéta,
Pécsi Tudományegyetem, BTK

Hans Radder – tudományfilozófus,
Vrije Universiteit, Amsterdam

Radnóti Sándor – filozófus,
ELTE BTK

Surányi László – matematikus,
Budapest

Szabó Judit – közgazdász,
Budapest

Szegedi Nóra – filozófus,
MTA Könyvtára

Szelényi Iván – szociológus,
Budapest

Szitás Pál – doktorjelölt,
ELTE BTK Filozófiai Intézet

Ullmann Tamás – filozófus,
ELTE BTK

Varga Péter András – filozófus,
MTA BTK Filozófiai Intézet